

Mácelová, Marta

Archeologický výskum Mestského hradu v Banskej Bystrici

Archaeologia historica. 1997, vol. 22, iss. [1], pp. 181-[190]

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140246>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Archeologický výskum Mestského hradu v Banskej Bystrici

MARTA MÁCELOVÁ

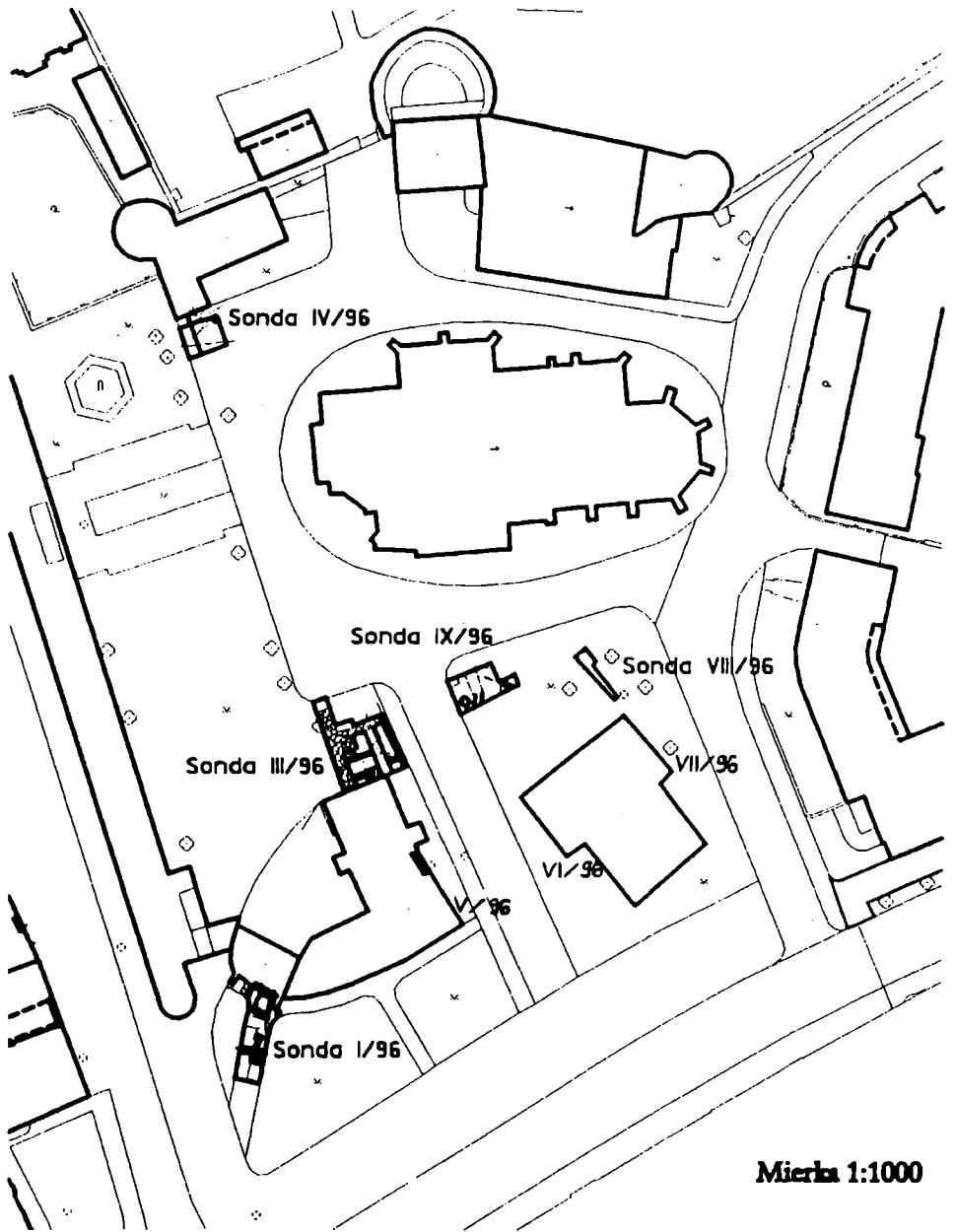
V rámci pripravovaného projektu pamiatkovej úpravy a výmeny dlažby v Mestskom hrade v Banskej Bystrici, ktorá mala byť ukončená tohto roku v jeseni, začal sa realizovať archeologický výskum. Podľa pokynov investora, ktorým je Investorský útvar mesta Banská Bystrica, sa mal výskum sústrediť na preskúmanie a overenie:

- a) priestoru prístupovej cesty k barbakanu;
- b) priebehu západného hradobného múra spájajúceho vežu barbakanu s Farskou baštou;
- c) základového muriva tzv. strážneho domčeka pristavaného k západnému hradobnému múru;
- d) opevnenia v južnej a juhovýchodnej časti medzi barbakanom a radnicou a radnicou a dnes už neexistujúcou Mühlsteinovou baštou;
- e) existencie starej fary v priestore južne od Farskej bašty, kde sa pri prieskume v rokoch 1993 a 1995 našla deštrukcia kachľovej pece (obr. 1).

Prvý archeologický výskum v areáli hradu sa začal už v roku 1973, no napriek pozitívnym výsledkom sa v ňom nepokračovalo (Balaša 1973). Súčasťou komplexného výskumu hradného areálu v 80. rokoch bol aj archeologický výskum v priestore starého cintorína medzi kostolom Sv. Kríža a Nanebovzatia Panny Márie (Kodoňová–Vallašek 1985), v interiéri kostola Nanebovzatia Panny Márie (Vallašek 1985) a v priestore severne od pretória a na nádvorí barbakanu (Vallašek 1986).

Najstarší archívny záznam o Mestskom hrade „fortaliciu“ pochádza z roku 1442 (Avenarius 1975, s. 8). V ďalšej listine z r. 1459 sa spomína vdova po kapitánovi bansko-bystrického zámku (Hawptmann unser Kyrchen oder Peseczunk) v súvislosti s predajom poľnosti na Bánoši (Matulay 1980, č. 237). O charaktere najstaršieho opevnenia sa doteraz nezískali archeologické dôkazy, predpokladá sa, že kamenné múry nahradili staršie drevené opevnenie hradu (Avenarius 1977, s. 18). Historik A. Avenarius, ktorý spracoval dostupný archívny materiál k bansko-bystrickému hradu nevyklučuje možnosť, že konkrétnou príčinou a impulzom k budovaniu kamenného opevnenia mohol byť aj zásah bratrických vojsk na stredné Slovensko, hoci písomné pramene o ich výbojoch v stredoslovenskej banskej oblasti mlčia. Na druhej strane existuje výzva kráľovnej Barbory z r. 1428, ktorou upozorňuje jedno z banských miest (Kremnicu), aby očakávala vpád husitských vojsk (Avenarius 1975, s. 8). Nepočtené zbrane získané v priestore za vežou barbakanu v tohoročnej výskumnej sezóne vo vrstve spolu s mincou Žigmunda (1387–1427) nevyklučujú Avenariiov predpoklad. V posledných dvoch rokoch pri výskume pravekého a stredovekého hradiska v Nemeckej na Horehroní sa našlo tiež niekoľko zbraní z 15. storočia, ktoré dávame do súvisu s dlhoročnou prítomnosťou Jiskrovej posádky na Zvolenskom zámku a kratšími pobytmi na horehronskom hradisku (Mácelová–Mosný–Pieta 1997).

Väčšina historikov doteraz považuje letopočet 1479 na Matejovom dome, ktorý prilieha k Baníckej bašte, za vierohodný dátum jeho výstavby. Rovnako do poslednej tretiny 15. storočia kladú výstavbu ďalších troch bášť v hradnom areáli: Pisárskej (Galovej), Farskej (Andrejovej) a Mühlsteinovej (zbúranej v roku 1947) a tiež stavbu hradobného múra na západnej strane. O existencii týchto stavieb sa dozvedáme až z prameňov 16. storočia a archeologický výskum sa opevnenia nedotkol natoľko, aby sme sa k jeho datovaniu vyjadрили. Overená je tá skutočnosť, že komplex stavieb tvoriaci vstup do hradu (barbakan) bol

Mierka 1:1000

Obr. 1. Plán sond – archeologický výskum Mestského hradu v Banskej Bystrici v roku 1996.

vybudovaný ako posledný, hoci na základe umelecko-historického výskumu Ľ. Fillovej (1988, s. 280) sú náznaky, že pôvodná veža bola prechodová a mohla byť postavená už v prvej polovici 14. stor. Barbakan bol dostavaný v roku 1512 (Avenarius 1975, s. 6). Uzavretý a kamennými hradbami opevnený hradný areál s kostolmi a verejnými budovami bol chránený vodnou priekopou. Presný dátum jej vzniku nie je známy, ale na základe záznamu v účtovnej knihe Banskej Bystrice z r. 1480, v ktorej je doložený zápis o lámaní kame-

ňa pre obloženie priekopy (Lichner 1964, s. 1), počítame s jej budovaním v rovnakom časovom úseku ako s výstavbou najstarších bášť v Mestskom hrade. Pravidelné ročné čistenie zámockej priekopy poddanými je uvedené v 12. článku žiadosti o udelenie nového mestského privilégia, ktoré poslal richtár a rada mesta Banskej Bystrice Vladislavovi II.

V rámci tohoročnej demolácie starej tržnice postavenej v 40. rokoch 20. stor. na mieste zasypanej priekopy (západne od Mestského hradu na Moysesovej ulici) sa nám podarilo čiastočne zachytiť jej priebeh a zdokumentovať situáciu v súčasnom teréne (obr. 2). Jej šírku a hĺbku sa nepodarilo zistiť, ale šírka zakreslená na pôdoryse Mestského hradu (v Protocol praetoriale z r. 1780) nezodpovedá overovacím sondám G. Balašu z r. 1973, ani situácii zistenej pri tohoročnom prieskume. Priekopa bola zasypaná v roku 1786 (Graus 1990, s. 190), čomu zodpovedá zásypový materiál získaný z jej profilu.

a) Sonda I/96 o rozmeroch 12×3,5 m bola vytýčená JZ od vstupnej brány do barbakanu. V jej najjužnejšej časti sa v hĺ. 120–160 cm našla prepálená kultúrna vrstva s keramickým materiálom a mincou z 15. stor., ktorá dokladá v tomto priestore existenciu dreveného objektu. Kvôli prípojke vysokého napätia nebolo možné objekt vysledovať južným smerom. Severne od neho v hĺ. 80 cm boli na ílovité podlažie založené 70 cm široké základy z nasucho kladeného lomového kameňa a úlomkov tehál. Zachované boli do výšky 40–45 cm. Základy boli odkryté v celej šírke sondy, ale ich priebeh nebol dosledovaný JV ani SZ smerom, nezistil sa ani účel ich budovania. V severnej polovici sondy sa zistilo základové murivo kamennej prístupovej cesty do barbakanu založené na sterilnom hlinenom podlaží. Základ bol vymurovaný z rôznych druhov lomového kameňa a pálených tehál spájaných hrubozrnnou maltou. Bol zistený v hĺ. 165–100 cm. Na upravenú korunu boli osadené opracované kamenné kvádre z tmavosivej zlepenca, ktoré tvorili pätku klenutého oblúka ponad priekopu (Fillová 1996, s. 5) (obr. 3). Severovýchodným smerom bližšie ku vstupnej bráne bolo odkryté základové murivo protiľahlej pätky s opracovanými kvádrmi na upravenej korune a zachovanou časťou nábehu klenutia. Zásypový materiál z priekopy je datovaný mincami 16.–20. stor. Sondou pretínali dve kanalizačné ryhy v hĺ. 160 a 210 cm, ktoré porušili stratigrafiu. Vzhľadom na obmedzený rozsah výskumných prác v tomto priestore nemôžeme robiť definitívne závery ohľadom datovania architektúry, ani rekonštrukcie prístupovej cesty do hradu. Bude potrebné sondy rozšíriť smerom západným až po úroveň základového muriva a smerom do podbránia za účelom pokračovania prístupovej cesty.

b) Sonda III/96 o rozmeroch 11×8,7 m bola situovaná severne od veže barbakanu. Jej západnú hranicu tvoril hradobný múr, smerujúci k Farskej bašte. Hradobný múr široký 145 cm bol vymurovaný z lomového kameňa – prevažne vápencov, spájaných silne vypálenou štrkovitou bledookrovou maltou. Základy hradobného múra boli v západnom rohu sondy previazané so základmi veže (Fillová 1996, s. 9). Základová spára bola v hĺ. 160 cm od trávnatého terénu.

c) Severne od veže vo vzdialenosti 6,7 m boli odkryté 0,95–1,0 m široké základy. Tieto sa kolmo pripájali k vnútornej strane hradobného múra, ku ktorému boli sekundárne pristavané. Základové murivo z lomového kameňa bolo spájané hrubozrnnou maltou bledookrovej farby. Základy objektu, ktorý je v literatúre nazývaný strážnym domčekom vybudovaným r. 1587 staviteľom Boženikom (Filip 1936, s. 11), na východnej strane zostali prekryté paralelne situovaným chodníkom (obr. 4). Rozmery strážneho domčeka boli 6,7×6,6 m. V severozápadnom rohu sondy III/96 boli odkryté plytké základy neznámeho účelu o rozmeroch 2,1×2,0 m, ktoré neboli previazané a patrili mladšej stavebnej fáze. V sonde sa nachádzali v nepravidelnej vzdialenosti od seba paralelne s hradobným múrom v hĺ. 150–170 cm kolové jamy a spálené koly, ktoré sa našli vo vrstvách datovaných mincami druhej polovice 15. stor. V hĺ. 190 cm pri múre sa našli početné fragmenty glazovaných kachlíc z 15. stor., ktoré pochádzajú pravdepodobne zo zásypu. Na východnej strane sondy bola situácia porušená niekoľkými ryhami NN. V SV časti v hĺ. 10 cm pod povrchom sa zachovala maltová dlážka, v JV časti v hĺ. 50 cm podlaha z udupanej hliny

Obr. 2. Banská Bystrica – Moysesovo nám. Rez priekopou západne od Farskej bašty. Foto: M. Mácelová.

Obr. 3. Banská Bystrica – barbakan. Základové murivo prístupovej cesty, s opracovanými kvádrmi a časťou nábehu klenutia. Foto: M. Mácelová.

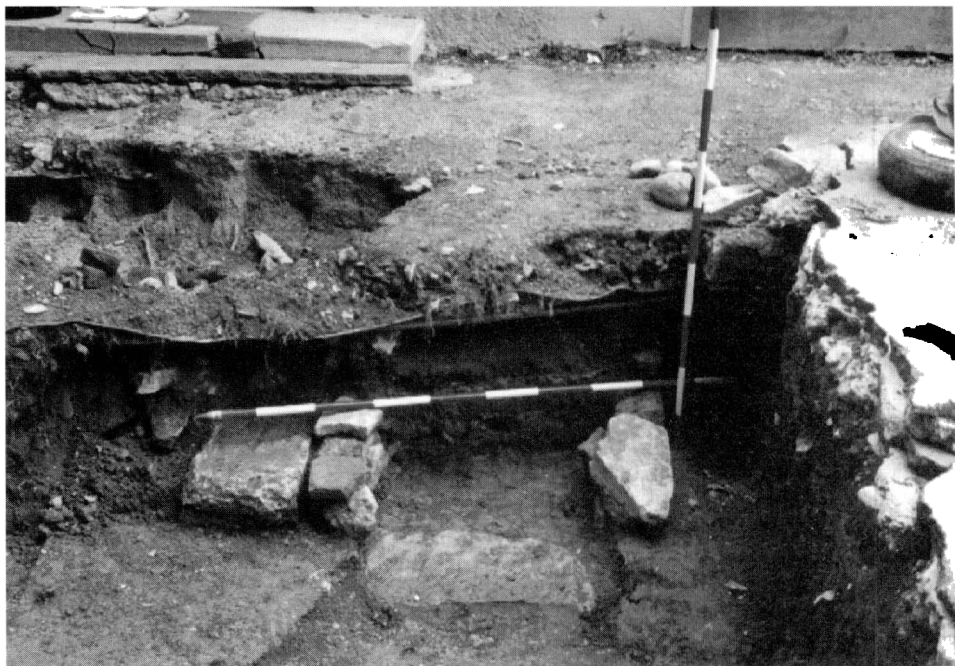
Obr. 4. Banská Bystrica – Mestský hrad, sonda III/96. JV nárožie strážneho domčeka s východnou stenou prekrytou chodníkom.
Foto: M. Mácelová.

s prepáleným povrchom. Zo sondy, z vrstvy 120–170 cm pochádza početná keramika, zbrane a mince z 2. polovice 15. stor. Sonda sa bude prehĺbovať v nasledujúcej výskumnej sezóne až po sterilné podložie.

d) V sondách V/96 a VI/96 sa zistili a overili inžinierskymi sieťami porušené múry južného opevnenia, spájajúce barbakan s pretóriom.

e) Sonda IV/96 o rozmeroch 6×5 m bola situovaná 1 m južne od vchodu do cirkevného klubu. V sonde bolo v rôznych hĺbkach (40–115 cm) zapustených 11 hrobov a pretínali ju 4 ryhy inžinierskych sietí. V západnej časti sondy v hĺ. 20–30 cm sa zistili základy hradobného múra širokého 145 cm, ktorý spájal Farskú baštu s barbakanom, a ktorého časť sme odkryli v sonde III/96. Pri prieskume v rokoch 1993 a 1995 sa zistila deštrukcia kachľovej pece so zachovaným soklom (Mácelová 1995, 1997), na základe čoho bola vytýčená overovacia sonda. Sokel pece o rozmeroch 170×120 cm bol založený na ílovitom podloží v hĺ. 120 cm voľne v interiéri pri východnej stene objektu, ktorú porušila hrobová jama. Spodná časť sokla je z lomového kameňa zatesaného do nepravidelných obdĺžnikov o max. š. 23 cm. Vrchnú časť tvorili tri rady 6 cm vysokých tehál, zaspárovaných hlinou. Predpecný kameň zistený pri ukončení južnej strany sokla tvorila kamenná platňa, polože-

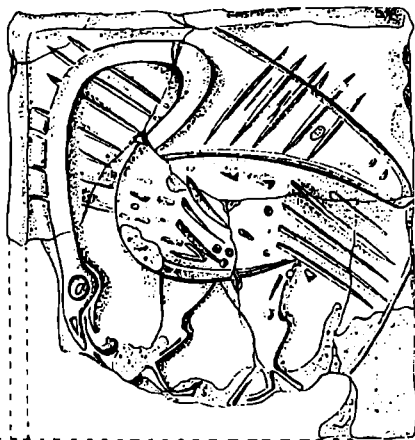
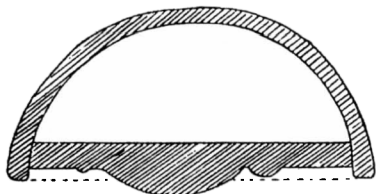
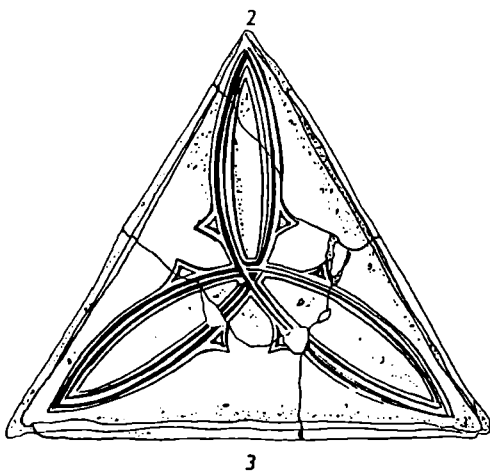
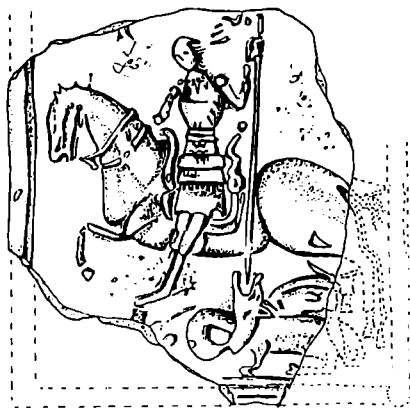
Obr. 5. Banská Bystrica – Mestský hrad, sonda IV/96. Kamenný a tehlový sokel pece s predpecným kameňom a zvyšky maltovej dlážky. Foto: M. Mácelová.

ná na úrovni spodnej časti kamenného podstavca (obr. 5). Na úrovni rozhrania kamennej a tehlovej časti sokla sa zistila liata maltová dlážka o hrúbke 8 cm. Soklová časť pece bola porušená ryhami elektrického vedenia. Kolekcia kachlíc z pece obsahuje stovky fragmentov, z ktorých sa doteraz podarilo úplne alebo čiastočne zrekonštruovať 51 kusov. Pec bola zhotovená z nádobkovitých aj komorových kachlíc, sokel bol obložený plochými obdĺžnikovými doskami s reliéfom na čelnej strane (Mácelová 1997a).

Predbežne na základe nálezovej situácie a analógií zo strednej Európy datujeme stavbu pece do obdobia po polovici 15. stor. Bola súčasťou interiéru starej fary, ktorá vyhořela pri požiari 10. apríla 1500. Pec považujeme vzhľadom na kachliarsku tradíciu v banskom meste za výrobok domácich bystrických majstrov. Za výrobok nemeckých dielní, pravdepodobne augsburských, považujeme nález železných mechanických nástenných hodín so zachovaným prevodovým a ukazovacím mechanizmom, ktoré sa našli vo východnej stene sondy v hl. 80 cm. Analogické popisuje S. Michal (1980, s. 69–72, obr. 39) a datuje ich do 14.–15. stor. Obchodné styky Banskej Bystrice so západnou Európou boli v 15. stor. veľmi intenzívne a spájajú sa s menom augsburského finančníka Jakuba Fuggera, spoločníka Jána Thurzu, ktorí založili v roku 1495 mediarsku podnikateľskú spoločnosť. Z dverovej časti pochádzajú dverové kovania, pánty a neprenosná dverová zámka.

Umelecky hodnotná kolekcia glazovaných kachlíc a keramiky a tiež mince z druhej polovice 15. stor. sa našli v sonde IX/96 medzi kostolom Nanebovzatia Panny Márie a pretóriom (obr. 6–7). Jedná sa pravdepodobne o profánny objekt – staré pretórium?, ktoré vyhořelo tiež pri požiari v roku 1500. Objekt bol porušený vápennou jamou so zásypom z 18. stor., chodníkom z 19. stor. vedúcim k bočnému vchodu do kostola, dvoma zapustenými hrobmi, kamennou kanalizáciou z 18. stor. a tromi novodobými vodovodnými a elektrickými ryhami.

Deštrukcia kachľovej pece zistená v hl. 70–150 cm pokračuje JV smerom hlb-

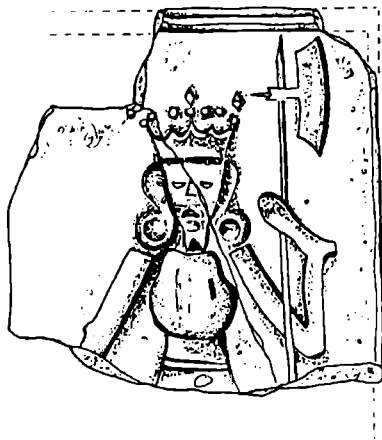

Obr. 6. Banská Bystrica – Mestský hrad, sonda IR/96. Výber gotických kachlíc z deštrukcie kachľovej pece. 1 – heraldický jednochvostý lev; 2 – sv. Jura zabíjajúci draka; 3 – vrcholová s gotickou kružbou; 4 – erotický motív; 5 – labuď-pelikán. Kresba: Denisa Tatárová.

1

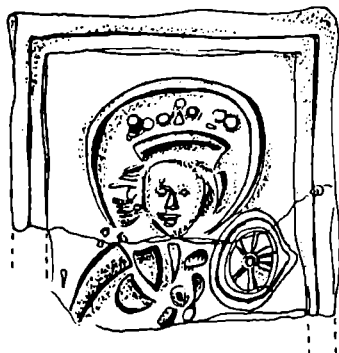

2

0 5

3

4

0 5

Obr. 7. Banská Bystrica – Mestský hrad, sonda 1R/96. Výber gotických kachlíc. 1 – Panna Mária s Ježiškom; 2 – sv. Ladislav; 3 – Veraikon; 4 – sv. Katarína. Kresba: Denisa Tatárová.

šie. Reliéfy na kachliciach zobrazujú okrem jednoduchostého leva, labute a postáv svätých aj mileneckú dvojicu. K tomuto erotickému motívu sme na kachliciach z 15. stor. nenašli analógie.

V sonde VIII/96 sa zistila úroveň terénu z 15. stor. datovaná spálenou vrstvou a mincami, dva porušené hroby a jama s gotickými stavebnými článkami a maltovými omietkami z kostola Nanebovzatia Panny Márie, z požiarovej vrstvy roku 1761. Všetky sondy boli geodeticky výškovo zamerané, nedoskúmané sa otvoria v budúcej výskumnej sezóne roku 1997.

Literatúra

- AVENARIUS, A., 1975: Banská Bystrica-hrad. Historický výskum. Rkp. v archíve PÚ Bratislava.
- AVENARIUS, A., 1977: Banskobystrický mestský hrad vo vzťahu k mestu. In: Pamiatky a príroda 2, s. 18–19.
- BALAŠA, G., 1973: Nálezová správa z archeologického výskumu na Hradnom areáli v Banskej Bystrici. Rkp. v archíve PÚ Banská Bystrica.
- FILIP, A., 1938: O banskobystrických cirkevných a svetských staviteľských pamiatkach. Rkp. v archíve PÚ Banská Bystrica.
- FILLOVÁ, L., 1988: Výsledky pamiatkového výskumu vstupnej časti s barbakánom hradného areálu v Banskej Bystrici. In: *Archeol. hist.* 13, s. 275–283. Brno.
- FILLOVÁ, L., 1996: MPR Banská Bystrica. Mestský hrad – vstupná časť s barbakánom. Umelecko-historické a architektonické vyhodnotenie architektúry odkrytej archeologickým výskumom. Rkp. v archíve Stred. múzea Banská Bystrica.
- GRAUS, I., 1990: Z minulosti a prítomnosti stredovekej mestskej fortifikácie Banskej Bystrice. In: *Stredné Slovensko* 9, s. 173–195. Martin.
- KODOŇOVÁ, M.–VALLAŠEK, A., 1985: Komplexný výskum Slovenského kostola v Banskej Bystrici. In: *Štud. zvesti Archeol. Úst. SAV*, 21, s. 265–278. Nitra.
- LICHNER, J., 1964: Stavebný charakter mestských hradieb a opevnení za čias tureckého nebezpečenstva na Slovensku. In: *Vlas. Čas.* XIII, č. 1, s. 1–12.
- MÁCELOVÁ, M., 1995: Prieskumy v mestskej pamiatkovej rezervácii v Banskej Bystrici. In: *Archeol.-Výsk. a Nál. na Slov.* v r. 1993, s. 93–94. Nitra.
- MÁCELOVÁ, M., 1997: Výskumy v historickom jadre Banskej Bystrice. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov.* v r. 1995, v tlači. Nitra.
- MÁCELOVÁ, M., 1997a: Kachľová pec z 15. stor. z Banskej Bystrice. In: *Zborník k 80. narodeninám Bela Pollu*, v tlači.
- MÁCELOVÁ, M.–MOSNÝ, P.–PIETA, K., 1997: Zisťovací výskum na Hradisku v Nemeckej. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov.* v r. 1995, v tlači.
- MATULAY, C., 1980: Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností. Bratislava.
- MICHAL, S., 1980: Hodiny (Od gnomónu k atomovým hodinám). Praha.
- VALLAŠEK, A., 1985: Výskum interiéru farského kostola v Banskej Bystrici. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov.* v r. 1984, s. 242–244. Nitra.
- VALLAŠEK, A., 1986: Výskum mestského hradu v Banskej Bystrici. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov.* v r. 1985, s. 232. Nitra.

Zusammenfassung

Archäologische Forschung in „Mestský hrad“ (dt. „Stadtburg“) in Banská Bystrica

Im Rahmen der Pflasterrekonstruktion in „Mestský hrad“ in Banská Bystrica wurde eine vorläufige archäologische Forschung (Abb. 1) durchgeführt. Im Zusammenhang mit der Untersuchung auf dem Moyses-Platz wurden die Überreste eines Grabens westlich von „Mestský hrad“ (Abb. 2) dokumentiert. In der Sonde I/96 vor der Barbakane wurden die Fundamente des Zuganges in die Barbakane – Mauerwerk mit bearbeiteten Quadersteinen und mit einem Teil des Gewölbeanlaufes – (Abb. 3) entdeckt. Die Sonde III/96 begläubigte die Fundamente der Mauer, die den Barbakanenturm mit dem Pfarrbollwerk und mit den anliegenden Fundamenten des Wachhauses (Abb. 4) verband. Im Interieur des alten Pfarrhauses wurde ein Sockel aus Steinen und Ziegeln (Überrest nach einem zerstörten Ofen) mit dem Vorherdstein und mit Hunderten von Kachelfragmenten aus dem Sockel- und Aufsatzteil des Ofens (Abb. 5) gefunden. Bisher wurden 51 St. gefäßförmige Kacheln und Reliefkacheln rekonstruiert. Im Interieur fand man auch Türbeschläge und eine eiserne mechanische Wanduhr wahrscheinlich von deutscher Herkunft aus dem Ende des 15. Jh.s. Der Ofen wurde in der Hälfte des 15. Jh.s. gebaut und beim Feuer am 10. April 1500 niedergebrannt. Von der Destruktion des Kachelofens aus der Sonde IX/96 stammen viele Kacheln aus der Ofendestruktion aus der zweiten Hälfte des 15. Jh.s. Außer religiösen Motiven zieht auch eine Kachel mit dem erotischen Motiv die Aufmerksamkeit, zu der wir keine Analogie kennen.

Abbildungen:

1. Plan der Sonden – archäologische Forschung in „Mestský hrad“ in Banská Bystrica im Jahre 1996.
2. Banská Bystrica – Moyses-Platz. Schnitt durch den Graben westlich vom Pfarrbollwerk. Foto: M. Mácelová.
3. Banská Bystrica – Barbakane. Fundamente des Zugangs – Mauerwerk mit bearbeiteten Quadern und mit dem Teil des Gewölbeanlaufs. Foto: M. Mácelová.

4. Banská Bystrica – „Mestský hrad“, Sonde III/96. Das südöstliche Ecke des Wachhauses mit der vom Gehsteig überdeckten Ostwand. Foto: M. Mácelová.
5. Banská Bystrica – „Mestský hrad“, Sonde IV/96. Ofensockel aus Steinen und Ziegeln mit dem Vorherdstein und Überreste eines Mörtelfußbodens. Foto: M. Mácelová.
6. Banská Bystrica – „Mestský hrad“, Sonde IX/96. Auswahl von gotischen Kacheln aus der Kachelofendestruktion. 1 – der heraldische Löwe mit einem Schweif, 2 – Hl. Georg, der den Drachen tötet, 3 – Gipfelkachel mit dem gotischen Maßwerk, 4 – erotisches Motiv, 5 – Schwan-Pelikan. Zeichnung: Denisa Tatárová.
7. Banská Bystrica – „Mestský hrad“, Sonde IX/96. Auswahl von gotischen Kacheln. 1 – Jungfrau Maria mit dem Christkindlein, 2 – Hl. Ladislaus, 3 – Veraikon – angeblich das wahre Gesicht Christi, 4 – Hl. Katharina. Zeichnung: Denisa Tatárová.